

D. 96

OSMANLI ARAŞTIRMALARI

XXIX

Neşir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERÜNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES

XXIX

İstanbul - 2007

ÇAĞDAŞ OSMANLI KAYNAKLARINDA
UZUN SAVAŞLAR VE ZİTVATOROK ANTLAŞMASI
İLE İLGİLİ ALGILAMA VE YORUM PROBLEMLERİ

*Feridun M. EMECEN**

*Zitvatorok Antlaşmasının
400. Yıldönümü Münasebetiyle*

XVI. yüzyılın son çeyreği devasa Osmanlı İmparatorluğu için daha önce böyle bir boyutta hiç yaşanmayan dış ve iç gelişmelere sahne oldu. 1578’de Safevilerle başlayan yıpratıcı savaş yılları sonunda imzalanan 1590 antlaşmasının daha mürekkebi bile kurumadan batıda yeni bir mücadele alanı daha açıldı. 1591’de Bosna hududundaki karşılıklı çatışmalarla parlayan kıvılcımlar, iki sene sonra alevlenerek Habsburglarla resmi bir genel savaşa dönüştü ve bu sürerken de bir taraftan içeride geniş çaplı isyanlar patlak verdi, diğer taraftan doğuda 1603’te Safevilerle yeniden harbe girildi. Habsburglarla baş gösteren zorlu mücadelenin son safhalarında Osmanlı imparatorluğu Celalîlerle yapılan mücadele de hesaba katılırsa, üç cepheli bir savaş veriyordu ve durum imparatorluğun sadece askeri tarihinde değil iç dinamiklerinde de daha önce hiç rastlanmayan yeni gelişmeleri beraberinde getirdi. İmparatorluğun iç bünyesinde ve kurumlarında önemli değişimlerin yaşanmasına vesile olduğu gibi entelektüel kesimde Osmanlı idaresinin sorgulandığı yeni bir süreci de başlattı.

Bütün bu üç yönlü savaş ortamı içerisinde bilhassa batı cephesindeki gelişmeler, iki buçuk asırdan bu yana hedefini Balkanlar ve Orta Avrupa’ya yöneltmiş olan İmparatorluğun bundan sonraki geleceğinin mahiyetini de belir-

* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ledi. Avrupa tarihinde Uzun Türk Savaşları yahut Onbeş Yıl Savaşları denilen bu yıpratıcı mücadele, neredeyse her sene tekrarlanan askeri seferler, kanlı çarpışmalar ve kuşatmalarla sürerken Osmanlı gücünün niteliği hakkında Batıda yeni kanaatlerin oluşmasına yol açacak yeni bilgi birikimini sağladı.¹ Osmanlı tarafında ise Batıdaki yeni askeri teknik ve yapısının şaşırtıcı değişiminin fark edilmesine vesile oldu.² Böylesine önemli sonuçları olan söz konusu Uzun Savaşların dönemin Osmanlı kaynaklarındaki algılanışı işte bu yönler dolayısıyla ayrıca önem kazanır. Savaşın çağdaş müverrihlerin kalemiyle anlatımı, doğrudan savaş tarihi silsilesi içinde iç yansımalar itibarıyla da mühimdir ve onların bakış açıları, genel olarak Osmanlı entelektüel dünyasındaki düşünüş ve algılayışı da ortaya koymak bakımından dikkat çekici ipuçları sağlar. Burada doğrudan bu döneme şahit olmuş tarihçilerin kalemiyle şekillenen söz konusu algılayış şekillerinin mahiyeti üzerinde durulacaktır. Bu yapılırken iki örnek olay silsilesi ele alınacaktır: Savaşın nasıl başladığı hakkındaki görüşler ve Zitvatorok anlaşması ile ilgili bilgiler.

Bu iki olayın nakil ve algılayışını döneme şahit olmuş Gelibolulu Mustafa Âlî, Selâniki, Mustafa Safî, Hasan Beyzâde, Mehmed b. Mehmed, Topçular Kâtibi Abdulkadir ve Peçuyulu İbrahim Efendiler tarafından kaleme alınan ve muhteviyatları daha sonraki tarihçilere tesir eden ve bilgileri tekrarlanan kronikler temelinde incelemeye çalışacağız. Bunlardan ilk ikisi savaşın nasıl sonuçlandığını muhtemelen görmeksizin vefat etmişlerdir. Diğerleri ise sadece mücadelenin sonucundan değil sonraki gelişmelerden de haberdardırlar.

Savaşın başlaması. Bütün zikredilen bu kaynaklarda savaşın başlama sebebi, Bosna sınırında beylerbeyi Hasan Paşa'nın faaliyetleri ve Hırvat güçlerinin mukabil saldırıları sonucu meydana gelen mücadelelere bağlanır. Gelişmeler bu temelde ele alınır, ancak anlatım ve bakış açılarında farklılıklar dikkati çeker.

¹ Savaşlar ile ilgili genel bilgiler için bk. Zinkeisen, *GOR*, III (Gotha 1855), 566-622; A. Löebl, *Zur Geschichte des Türkenkrieges von 1593-1606*, I-II (Prague 1899-1904); Detaylı son bir çalışma: J. P. Niedernkron, *Die europäische mächte und der Lange Türkenkrieg Kaiser Rudolfs II, 1593-1606*, Wien 1993; F.M.Emecen, "Onbeş Yıl Savaşları Tarihinden Bir Safha: Osmanlı Kaynaklarına Göre 1598 Varad Seferi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, XV (1997), 265-303.

² Mesela silah teknolojisi ile ilgili olarak Osmanlı tarafının durumu hakkında dönemin yazarlarından Akhisari'nin yazdıkları dikkat çekicidir: "Usûlü'l-hikem fi Nizâmi'l-âlem", nşr. M. İpşirli, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, X-XI (1981), 239-278. Ayrıca H. İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire 1600-1700", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), 283-337.

Öncelikle Osmanlı sarayı, idari kurumları ve sosyal yapısı hakkında acı tenkitleriyle de dikkati çeken iki tarihçiden biri olan Selânikî (v. 1600 ?), Bosna beylerbeyi Hasan Paşa'nın sınırdaki fütuhâtından övgüyle söz ederek, bu şekilde “*Beç vilayetine doğru yol açılacağı ve Budin'den dolaşmaya ihtiyaç kalmayacağını*” söylerken aradaki sulhun bozulma keyfiyetini hiç göz önüne almamıştır ve sanki zaten her iki ülke arasında savaş hali devam ediyormuş gibi bir anlatımı benimsemiştir.³ Hemen ardından da bazı ileri görüşlü kişilerin Habsburglarla arada olan sulhun bozulmasına vesile olacağı endişesi içinde olduklarına yorumsuz şekilde temas etmiştir.⁴ Üstelik Göle sancakbeyinin Eğri kalesi üstüne akın yapıp pek çok esir aldığına ve bu sebeple herkesin sefer için tedarik görmesi gerektiğine işaret etmiş; Alman elçisinin barışın bozulması sebebiyle bundan sonra hediye vermeyeceklerini ve bunun sebebini buna yol açan beylerbeyilere sormaları gerektiğini bildirdiğini yazmıştır.⁵ Bu konu ile ilgili yorumunda ise, Sigetvar seferinden sonra Sokollu Mehmed Paşa'nın da vasıtasıyla sınır hattında asayişin sağlandığı, fakat şimdiki halde idarecilerin ehliyetsiz kimseler olduğu, bu yüzden türlü olumsuzlukların meydana geldiği tenkidinde bulunmuştur. Ardından Hasan Paşa'nın Siska'da yenilgisi ve hayatını kaybetmesi olayını vererek Sinan Paşa'nın Macar seferine çıkışını rutin ifadelerle anlatmıştır.⁶ Bu bilgiler Selânikî'nin aradaki sulhun varlığını hiç nazarı itibar almaksızın yeni bir mücadele kapısının aralanmasını benimser bir tavır sergilediğini, bu şekilde sarayda oluşan havayı yansıtmakla birlikte hadisenin gerçek detaylarına vakıf olmadığını da göstermektedir. Fakat çağdaşı olan diğer tarihçi Âli (v.1600), onunla aynı fikirde değildir.

Âlî esas itibarıyla seferi açan Veziriazam Sinan Paşa'nın muhalifi olarak bütün kurgusunu bu çerçeve içine adeta hapsetmiştir. Bunun dışında sulhun bozulması ile ilgili yaklaşımında son derece isabetli görüşler ileri sürer. Ona göre bu her iki taraf için de istenmeyen bir durumdur. Eskiden beri serhat ahvalinde gizli ve gayri resmi çatışma halinin varlığı bilinen bir durumdur. Her iki taraf da bunun farkındadır, ancak bunu büyütüp bir mesele haline getirmez. Karşılıklı tecavüzler şikâyet konusu olduğunda ise sınırları koruma bahanesi ileri sürülür ve böylece resmi bir çatışma veya savaşa yol açılmaz. Bu “*sınırlı mücadele*” [klein

³ *Târih-i Selânikî*, (971-1003/1563-1595), ed.M. İpşirli, I,(Ankara 1999), 285-286.

⁴ *Târih*, I, 288.

⁵ *Târih*, I, 290.

⁶ *Târih*, I, 324-27.

krieg] eğer doğrudan resmi unvanlı idarecilerce aleni şekle dönüştürülürse, o vakit derhal merkezi idare devreye girer ve o görevlileri azledip başkalarını buraya atar. Yani Âlî'ye göre genel savaş hali her iki tarafın "mücadeleyi başlatma" azmi ve isteğiyle doğru orantılıdır. Bir tarafın sulhu bozabilmesi için bütün barış yollarının kapanması gerekir. Nitekim buradaki savaşın başlaması taraflardan birinin istekliliği ile ilgilidir. Ona göre Hasan Paşa'nın faaliyetleri bu bakımdan belirleyici olmuştur ve her şeyden önemlisi Osmanlı merkezi idaresi, onun hakkındaki türlü şikâyetlere rağmen Hasan Paşa'yı görevden almamış, zımnem savaşı başlatan taraf olmuştur. Nitekim Hasan Paşa'nın Siska'da mağlubiyeti ve ölümü üzerine Sinan Paşa bu olayı kendi şahsi ihtirasları için kullanmıştır. Kısaca Âlî bu gereksiz savaşın başlamasındaki bütün kabahati Sinan Paşa'ya yüklemiş ve bütün faturayı ona çıkarmıştır. Bununla birlikte ilginç olan yön, savaşın gidişinde Osmanlı tarafının büyük zorluklar yaşayacağını fark etmesi, karşı tarafın gücünün bilincinde olmasıdır.⁷ Hatta bunu oldukça mübalağalı bir dille anlatır. Ona göre güya esaretten kurtulan Murad Çavuş, Habsburgların adil hükümdarlar oldukları, halkına adaletle davrandıkları, zahirelerinin fazla olduğu, hazinelerinin bol, askerinin sayısız ve üstün teçhizatlı bulunduğu haberini getirmiştir.⁸ Açıkça Osmanlı entelektüel kesimlerinin çok büyük önem verdiği "adalet" temasını maksatlı olarak ön plana çıkardığı anlaşılan Âlî, kendi memleketindeki olumsuzlukları tenkit için Habsburg idaresini idealleştirmektedir⁹ ve bu yönüyle bir bakıma tıpkı XVI. yüzyılda Osmanlı toprak-

⁷ *Künhü'l-ahbâr*, nşr. F. Çerçi, III (Kayseri 2000), 570-579. Târihçi burada Sinan Paşa'nın yaşlılığını ileri sürenleri dinlemediğini, oğlunu Rumeli Beylerbeyiliğine getirdiğini, sınır boyuna vardığında Krala ağır bir mektup yazdığını ve onu diri yakalayıp gözlerini oyacağını, burnunu, kulağını keseceğini, vaktine hazır olması gerektiğini bildirdiğini, Bu durumun karşı tarafta büyük bir dayanışmaya yol açıp muhalifler de dahil herkesin kralın bayrağı altında toplanmasına vesile olduğunu, müttelik güçlerinin silahlarının ve tüfeklerinin çok iyi olup iyi savaşçılara sahip bulunduğunu yazar. Ayrıca Sinan Paşa'ya kralın verdiği cevabı da kaydeder. Bu şüphesiz uydurma bir bilgiye dayanır, fakat Âli bu vesile ile Sinan Paşa'yı aşağılamış olur. Burada kral ona yaşlı, akli baliğ olmaktan çıkmış biri diye hitap etmiştir, kalabalık askerinden söz ederek asıl kendisinin korkması gerektiğini, kendisinin padişahla bir meselesi olmadığını, fakat ona (Sinan Paşa) haddini bildireceğini, kendisi için yazdıklarını aynen ona uygulayacağını yazmıştır.

⁸ *Künhü'l-ahbâr*, III, 591-593.

⁹ Beç Kralının adaletine bir örnek veren müellif, haksız yere bir köylü kadından tavuk alıp parasını vermeyen ve onu kötü niyetle çadırına davet eden bir kumandanı nasıl cezalandırdığını anlatır (III, 592).

larına gelen batılı seyyah ve elçilerin haleti ruhiyesini tekrarlamaktadır.¹⁰ Aynı yıllarda Alman elçisi Hans Ungnad da Osmanlı divan sistemini övüyor, kendi meclisleri ile karşılaştırıyordu.¹¹

Savaşın başlama sebebini Sinan Paşa'ya yükleyenler arasında Peçuylu İbrahim de vardır. Peçuylu da tıpkı Âlî gibi belki de ondan mülhem olarak Bosna valisi Hasan Paşa'nın -sınır hattında hangi düşüncelerle hareket ettiğine bakmayarak- rolüne temas eder.¹² Fakat seferin açılması Sinan Paşa'nın bu olayı kullanmak istemesinden dolayı gerçekleşmiştir. Zira Sinan Paşa amansız rakibi Ferhad Paşa'nın doğuda kazandığı başarıları batıda bizzat tekrarlayarak, ondan daha büyük şöhret sahibi olmak istemiştir.¹³ Çünkü batıda kazanılacak başarı "gaza ve cihad" faktörlerinin de etkisiyle ona büyük prestij kazandıracaktır. İstanbul'da padişah katında yapılan savaş kararı ile ilgili toplantıda Sinan Paşa intikam alınması gerektiği üzerinde dururken Hoca Sadedin Efendi, Şeyhülislam Bostanzade Mehmed, İran seferlerinde askerın çektiği sıkıntıları belirterek böyle bir sefere karşı çıkıp, bu hadisenin "suhuletle" halledilebileceğini bildirmişler, fakat Sinan Paşa'yı kararından vazgeçirememişlerdir.¹⁴ Peçuylu savaşı bütünüyle yaşamış ve sonraki gelişmelere de şahit olmuş tarihçi olarak bu gereksiz savaşın bütün suçunun Sinan Paşa'da olduğunu vurgulamış, Macaristan'daki faaliyetlerinin yerli halkın Osmanlı idaresinden soğumasına ve önemli bir kısmının da "haydut" olup karşı tarafa katılmasına yol açtığını belirtmiştir. Şüphesiz Peçuylu'nun da Sinan Paşa'nın muhalifi olan efendisi Lala Mehmed Paşa'nın hizmetinde bulunması dolayısıyla bütün hadisata bu gözle bakmakta olduğu unutulmamalıdır. Ancak onun belirttiği dikkatlerden kaçan önemli bir unsur ise, uzun yıllar doğuda savaşıldığı için "ganimet"ten yoksun kalan kesim-

¹⁰ Burada elçi Busbecque'in Osmanlılarla ilgili yazdıkları hemen hatırlanabilir.

¹¹ Ayrıca örnekler için bk. Karl Vocelka, "Avusturya-Osmanlı Çekişmesinin Dahili Etkileri", *Tarih Dergisi*, XXXI (1978), 23.

¹² *Târih*, II, 124, 127-130

¹³ *Târih*, II, 132-133

¹⁴ Peçuylu bu toplantı sırasında, kaleme aldığı Osmanlı Tarihini Acem ülkesinin ele geçirildiği, Beç kralının iki yıllık haracının geldiği gibi iyi haberlerle bitirmek istediğini söyleyen Hoca Sadedin Efendi'ye Sinan Paşa'nın, "...yok efendi, öyle yazma el'an inşallahu te'âlâ böyle yazasın ki, sa'adetli padişahın bir ednâ kulu Acem diyârında bu kadar fütûhattan sonra oğlunu aldı getirdi [rehin alınan şahıs Şah Abbas'ın kardeşinin oğlu Haydar Mirza'dır], bir kulu dahi Beç kralı üzerine varıp memleketi garet ve hasaretten sonra kralı ...eli bağlı Âsitâne-i padişahiye gönderdi yazasın.." dediğini belirtir (*Târih*, II, 133)

lerin şimdi batıdaki bu yeni sefere karşı duydukları iştiyaktır. Ganimet için gelen asker sayısı çok fazladır ve bütün Macar sınırları kalabalık askerlerle adeta dolmuştur. Bu durumun tabii bir neticesi ise yağma ve tahribata maruz kalan yerli halk ile olan ilişkilerin kopmasıdır.¹⁵

Osmanlı bürokrasisinden yetişme olup daha sonra Veziriazam olacak İbrahim Paşa'nın hizmetinde bulunan Hasan Beyzâde de Âlî ve Peçuyly gibi Sinan Paşa'yı savaşın sebebi olarak gösterir. Fakat başlangıçta aradaki sulhun bozulmasında karşı tarafın da bazı faaliyetlerinin etkili olduğunu yazar. Ona göre Viyana'dan gelen haraç aksamıştır. Bosna hududunda sadece Hasan Paşa değil onun karşısındaki Hırvat güçleri de türlü tecavüzlerde ve saldırılarda bulunmaktadır. Sinan Paşa ise Ferhad Paşa ile olan çekişmesi sebebiyle onun gibi memleket fethetme şöhretini batıda kazanmak istemektedir. Bosna olayları ona bu fırsatı vermiş, barışı bozarak, "*ahitnâmeye mugayir*" sefere çıkmıştır.¹⁶ Bu noktada Hasan Beyzâde'nin vurguladığı en önemli husus sınır hattında Osmanlı tarafının başı boşluğuna rağmen karşı tarafın son derece kuvvetli koruma güçleri oluşturması keyfiyetidir.

Sınırların bu durumu bir başka tarihçinin daha dikkatini çekmiştir. Olayları kimseye bağlı olmaksızın içeriden bir savaşçının gözüyle nakleden Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi, Âlî gibi hudut boylarında "*sınırlı mücadele*" halinin sürdüğünü ama her iki tarafın da "*tabur*" çekerek, yani nizamî ordularla sınır tecavüzünde bulunmadıklarını, fakat Bosna serhaddinde Hırvat güçlerinin aleni şekilde barışı zedeleyecek faaliyetlere giriştiklerini, hatta "*tabur*" olup tehditkar şekilde dururken Hasan Paşa'nın onlara karşı asker topladığını, ilk saldırıların

15 Savaşın çeşitli safhalarında bizzat bulunmuş olan Peçuyly, timarlı sipahiler ve yeniçeriler dışında kalan askerlerin "*boş askerler*" olduklarını hiçbir işe yaramadıkları, Sinan Paşa'nın iç illerde bunların hareketine imkan verdiği halde, sınır dışı akına gitme isteklerini önlediği, Budin ülkesini yağma ettirmesinin büyük hata olduğu, her tarafta buna karşı haydutların türediği, sınır boylarındaki felâketin halkın korunmamasından kaynaklandığı ve hatta Sinan Paşa'nın Eflak-Boğdan voyvodalarına da "*mudara*" etmemesi sebebiyle onların isyanına zemin hazırladığı suçlamalarını yapar (*Târih*, II, 156).

16 *Hasan Bey-zâde Târîhi*, haz. N. Aykut, II (Ankara 2003), 383-384, 388. Müellif bu sırada Sinan Paşa'ya ciddi ikazların yapıldığını söyler. Öncelikle üzerinde durduğu husus sınır boylarının Kanuni döneminde olduğu gibi kılıç ehli seçkin savaşçılarla dolu olmadığı, serhat dirliklerinin bunların haricindeki iç kesimden İstanbul'dan talip olanlara verildiği, bunların da sınır ahvalini bilmedikleri, bu yüzden sınırın boş kaldığı ve Habsburgların tahkimatının farkında olunmadığıdır. Sinan Paşa'ya bu yolda yapılan ikazlara, sefere geç çıkması, vaktin gecikmesi de eklenmiştir. Ancak o kimseyi dinlemeksizin alelacele hareket etmiştir.

karşı taraftan yapıldığını, Hasan Paşa'nın bunu önleyici hareketlerde bulunurken hayatını kaybettiğini bildirir. Ayrıca bu durumun aleni savaş sebebi olarak algılandığını, casuslardan gelen haberlerin de bunu doğruladığını, "*Nemçe kralının ihanetinin ortaya çıkması*" sebebiyle barışın bozulup seferin açıldığını belirtir.¹⁷ Anlaşılabileceği üzere açık şekilde karşı tarafın barışı bozduğunu yazan muasır kaynak durumundaki Topçular Kâtibi, bu tavrı ile diğerlerinden ayrılır. Fakat o bu bakımdan yalnız değildir. I. Ahmed'in şahsi tarihçisi durumundaki Sâfi Mustafa Efendi de Bosna ve Macar serhaddindeki Avusturya birliklerinin barışı bozduklarını çok açık şekilde belirtir ve Hasan Paşa'nın hareketini bunların tecavüz ve saldırılarına bağlar.¹⁸ Daha sonra onlara meşhur Osmanlı tarihçisi Kâtib Çelebi de katılacaktır.¹⁹ Bütün bu durum Osmanlı çağdaş tarihçilerinin mensup oldukları muhitin etkisi altında olaylara baktıklarını, ancak birbirlerini tekrarlamayıp farklı bilgilerle hadiseye açılım getirdiklerini gösterir ve bu bakımdan da muasır batılı kaynaklar yanında Osmanlı tarafının nokta-i nazarını ortaya koyup karşılaştırma imkânı tanıdıkları söylenebilir. Benzeri bir yaklaşımı ikinci örneğimizde de gözlemlemek mümkündür.

Zitvatorok Antlaşması. Yukarıda temas edilen kaynaklar içerisinde Sâfi, Hasan Beyzâde, Peçuyly ve Topçular Kâtibi bu uzun savaşların sona erışı ve sonunda imzalanan anlaşma konusunu yine farklı bakış açılarıyla ele alırlar. Bu farklılık barışa uzanan yoldaki gelişmelerle sınırlı gözükmekte, genel olarak sonuçları itibarıyla bir değerlendirme yapılmadığı dikkati çekmektedir. Belki de her iki taraf için ciddi bir toprak kaybının söz konusu olmaması, Osmanlı tarihçilerinin Uzun Savaşlar ile ilgili neticeye müteallik bilgilerinin mahiyetini de belirlemiş gözükmektedir. Bunun bir başka önemli sebebi, Anadolu'nun büyük karışıklıklar içerisinde çalkalanması ve kötüye giden doğu cephesi olmalıdır.

¹⁷ *Topçular Kâtibi Abdulkadir Efendi Târîhi*, haz. Z. Yılmaz, I (Ankara 2003), 7-9.

¹⁸ Yazar bunların ahde aykırı olarak sınır hattında bir kale bina ettiklerini, ziyafet bahanesiyle davet ettikleri Osmanlı kumandanlarını zehirlediklerini, bunun üzerine Hasan Paşa'nın intikam seferi düzenlediğini, fakat sonra kazandığı başarılarla gurura kapılarak daha ileri gittiğini, bunun tamamen kendi kararı olduğunu ve devlet merkezinin bundan haberi olmadığını, bu sırada pusuya düşüp hayatını kaybettiğini, bunun üzerine de İstanbul'da sefer açılma kararı alındığını belirtir: *Mustafa Sâfi'nin Zübdetü't-tevârihi*, haz. İ. H. Çuhadar, I (Ankara 2003), 241-242.

¹⁹ *Fezleke*, I, 10-11. Burada Bosna hududundaki Nemçe ve Hırvat çetelerinin sık sık Osmanlı sınırını geçip saldırıda buldukları, Bosna beyi Hasan Paşa'nın bir kale inşa edip bunları engellediği belirtilir. Daha sonraki gelişmeler Peçuyly ve Hasan Beyzade *Târîhi*'nden aktarılır.

Uzun Savaşlara son veren anlaşma, Osmanlı tarafında bu çok vahim siyasi ve askeri gelişmelerin gölgesinde kalmıştır. Nitekim aşağıda verdikleri bilgilerin mahiyeti üzerinde duracağımız muasır kaynağın hiç birinde, anlaşma metnine yer verilmez. Anlaşmanın Osmanlı diplomasi tarihi için son derece önemli olan kritik noktaları tamamıyla bu tarihçilerin ilgisi dışında kalmıştır. Bazıları mesela Hasan Beyzâde şaşkıncı şekilde bir anlaşma yapıldığından bile hiç söz etmez, tarihçi bütün dikkatini o sırada yaşanan iç çekişmelere odaklar. Söz konusu kroniklerin bir kısmı Osmanlı tarafını barışa zorlayan gelişmelere ve daha doğrusu Habsburgların barış isteklerine ağırlık verirken, anlaşmayla ilgili sadece haraç meselesini öne çıkarır. Anlaşmanın hazırlık safhaları ve nerede, nasıl yapıldığı gibi teknik ayrıntılar sadece kısmen Peçuylu tarafından kaydedilmiştir.

I. Ahmed'in imamı ve şahsi tarihçisi Mustafa Sâfi, barışın başlangıç noktasını Erdel kralı Bockay'ın Osmanlı tarafına geçmesine, Avusturyalılar ile savaşıp onların birçok kalesini almasına bağlar. Ona göre barışı Prag'da oturan "Nemçe" kralının (II.Rudolf) kardeşi olup "Beç vilayetinin valisi" olan Hersek Matyaş (Matthias) istemiştir. Zor durumda kaldığı için o sırada seferi idare eden Vezirizam Lala Mehmed Paşa'ya adam göndermiştir. Sâfi, bunun sebebini onun Osmanlı askerinin kudretini görmesi, giderek kendi askerlerinin durumunun kötüleşmesi olarak açıklar. Hersek Matyaş'ın bu barış teklifini kardeşi olan krala kabul ettirmek için uğraşması ve bununla ilgili gelişmeler konusunda ilginç bir hikâyeye de nakleder. Bu hikâyeyi benzeri şekilde Mehmed b. Mehmed de eserinde biraz daha karıştırarak nakletmiştir. Gerçek olmadığı bilinen bu hikâyeye göre, barış teklifini alan kral durumu Papa'ya bildirir. Fakat Papa buna karşı çıkıp barış görüşmelerini durdurması için kardeşine baskı yapmasını kraldan ister. Hatta bu işten vazgeçmezse kardeşini ortadan kaldırması gerekeceğini de bildirir. Kral bu mektubu kardeşi Matyaş'a iletir, fakat Matyaş barıştan dönmeyeceğini beyan eder. Hatta kardeşi ile çarpışmayı göze alır ve muhalif Macarlar ile ittifak eder. Yanına Erdel'den ve Osmanlı tarafından asker toplar, Prag'a yürümek için hazırlık yapar. Bu sırada kral eceli ile ölür, yerine kimin geçeceğini Papa tayin edecektir. Onunla anlaşamayan ve mezhebine karşı olan Matyaş'ın bu durumda şansı yoktur. Diğer kardeşi Maksimilyen ise Haçovası'ndaki (1596) yenilgi dolayısıyla kendisini manastıra kapatmış, dünya işlerinden el etek çekmiştir. Papa onu ortaya çıkarır, kral tayin edip gönderir. Matyaş bu durumu kabullenir. İki kardeş anlaşır, Maksimilyen krallığı kardeşine bırakır. Matyaş Prag'a gider ve yerini yani Beç vilayetini Maksimilyen'e verip

sulh işini ona havale eder. Maksimilyen de barışı sonuçlandırır.²⁰ Hikâyeyi küçük farklılıklarla tekrar eden Mehmed b. Mehmed, Matyaş'ın sulha rıza göstermesini, onüç yıl boyunca 100.000 kişiyi harplerde kaybetmesine, Eğri, Kanije gibi kalelerinin elden çıkmasına bağlamaktadır.²¹ Söz konusu senaryonun nereden duyulduğu ve kaynağı konusunda bilgi yoktur. Fakat bunun okuyucuyu yönlendirme, akdedilen ancak eskiden yapılanlara benzemeyen bu anlaşmayı entelektüel kesimde meşru kılma amacına matuf olması mümkündür. Sâfi şer'i zeminde anlaşmayı Hz. Muhammed'in Hudeybiye anlaşmasına²² benzeterak farklı bir yorum da getirir. Çünkü İran sınırında karışıklıklar vardır, Kızılbaşların ortadan kaldırılması daha acil bir meseledir. Bu yüzden sulha rıza gösterilmiştir. Sâfi anlaşma şartını iki noktada toplar: Bunlardan ilki barışın yapıldığı sene 200.000 kuruş verilecek ve anlaşma 20 yıl geçerli olacaktır. İkinci olarak üç yıl geçtikten sonra Avusturya tarafı her yıl hediye getirecek ve bağlılık arzedecektir.²³ Mehmed b. Mehmed de barış şartları ile ilgili aynı bilgiyi tekrar eder.²⁴

Sulh teşebbüsleri konusunda çoğu resmi belgelerle bağdaşan bilgiler veren Peçuyulu ise barış şartları ve maddelerinden bahsetmez, hiçbir yorum da getirmez. Ona göre anlaşma görüşmeleri daha İbrahim Paşa'nın serdarlığı döneminde başlamıştır. Tatar hanı ve beylerbeyiler, barışı Eğri ile Estergon'un değiş-tokuşu esasına göre yapmayı planlamışlardır. Zira Estergon Budin'in muhafazası için çok önemlidir, Eğri ise Budin'den uzaktır ve tolere edilebilir bir mevkide ve önemdedir. Peçuyulu "Nemçe" hersekleriyle bu yolda yapılan görüşmelerin tutanaklarını İstanbul'a götürdüğünü, fakat Şeyhülislam Sunullah Efendi'nin buna şiddetle karşı çıkması yüzünden ilgili telhisi vermeyip geri döndüğünü belirtir.²⁵ Daha sonraki gelişmelerin iki tarafı giderek bir anlaşma

20 *Zübdetü't-tevârih*, II, 28-29. Burada mezhep farklılıklarından dem vurulması da ilginçtir. Özellikle Matyaş ile ittifak yapan Macarlar'ın farklı mezhebine işaret eder. Yazarın eserini kaleme aldığı sırada Habsburg tahtında Matthias bulunuyordu. Anlatılan hikâyedeki karışıklıklar muhtemelen bu duruma dayanır.

21 *Nuhbetü't-tevârih*, haz. A. Sağırılı, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 653-656.

22 M. Hamidullah, "Hudeybiye Anlaşması", *DİA*, XVIII, 297-299.

23 *Zübdetü't-tevârih*, II, 29, 40, 46. Anlaşmanın Lala Mehmed Paşa döneminde kararlaştırıldığı, ancak resmi olarak Murad Paşa tarafından akdedildiği, bu arada Estergon'un alınışının da bunda payı olduğu belirtilir.

24 *Nuhbe*, s.656.

25 *Târih*, II, 296-97. Estergon'a bedel Eğri'nin verilmesi ile ilgili görüşmeler Ekim 1599'da yapılmıştı. Sunullah Efendi Eğri'nin bir Müslüman şehri haline gelip Cuma kılınan camileri olduğunu belirterek böyle bir teklifin hatıra bile getirilmemesini söylemiştir.

zeminine çektiğini yazan Peçuylu, Nemçelilerin en yüksek seviyedeki Macar beyini bile horladıklarını ve onları en alçak seviyedeki Alman'dan daha da aşağı tuttıklarını, Erdel'de Macarlara sert davranıp zulümde bulduklarını, bu yüzden Erdel'de onlara karşı hareket başladığını, Boçkay'ın ortaya çıkarak Osmanlı tarafına geçmesi ve kendisine taç giydirilmesinin Habsburgları zor durumda bıraktığını, bunun onları barışa icbar ettiğini anlatır. Barışın Estergon'u ele geçiren Mehmed Paşa'nın Şark seferi için çağrılmasından sonra Macaristan serdarlığına atanan Murad Paşa tarafından daha önceki mütareke sonucu alınan kararlar gereği Komorn ile Estergon arasında Jidve boğazında iki taraf arasındaki görüşmeler sonucu akdedildiğini yazar; başka bir ayrıntı vermez.²⁶ Topçular Kâtibi de Estergon'un alınışının, Erdel kralının Osmanlı tarafına itaat edişinin barış talebine yol açtığını, haraç göndermek üzere anlaşmanın akdedildiğini belirterek başka bir ayrıntıdan söz etmez.²⁷

Bütün bunlardan çıkan sonuç, dönemin şahidi Osmanlı kronik yazarlarının Uzun Savaşlara son veren barışı Erdel kralı Boçkay'ın Osmanlı tarafına geçişine ve Estergon'un alınışına endeksledikleridir.²⁸ Bununla birlikte Osmanlı tarafının

Sulh teşebbüsleri ile ilgili olarak İbrahim Paşa zamanında 1600 yılında padişaha gönderilen telhiste, İngiltere'nin aracılığı ile bazı tekliflerin ortaya atıldığı dikkati çeker. Sulh şartları arasında sınırların savaştan önceki duruma dönmesi, Osmanlılardan alınan kalelerin iadesi talebine karşılık Avusturya tarafı Yanık ve Eğri kalelerini istemiş, Eflak ve Boğdan voyvodalarının daima Hıristiyan beyler idaresinde olması teklifini getirmiş ve bunlar kabul görmemiştir (*Osmanlı Tarihine Ait Belgeler: Telhisler (1597-1607)*, yay.C. Orhonlu, İstanbul 1970, s. 70-71). Daha sonraki ciddi bir görüşme 1602'de yapıldı. Bu defa aracı Fransa kralı idi. Osmanlılar İstolni Belgrad'ı alıp Budin'e yapılan saldırıyı püskürtünce Almanlar barış istedi. İki taraf şu şartlarda mutabık kaldı: Estergon'un Osmanlılara teslimi, sulh akdi gününden önce verilen haracın yıllık olarak gönderilmesinin devamı, Erdel'in Beç kralının elinde kalması. Ancak bununla ilgili telhise padişahın cevabı Erdel meselesi dışında müsbetti. Padişah Erdel'in Habsburglara bırakılması durumunda kavganın eksik olmayacağını iler sürerek Erdel'e kendi içlerinden birinin kral tayini ile bu meselenin çözülebileceğini belirtiyordu (*Telhisler*, s. 80-81).

²⁶ *Tarih* II, 323: Osmanlı tarafındaki heyet Budin beylerbeyi Kadızade Ali Paşa, Budin kadısı Habil Efendi, Nasıreddinzade Mustafa Efendi ve Ali Paşa'nın kethudası Mehmed'den oluşmaktadır. Peçuylu karşı tarafı Nemçe ve Macar ileri gelenleri şeklinde tanımlar. Kadızâde Ali Paşa'nın diplomatik faaliyetleri için bk. *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda 1604-1616*, ed. G.Bayerle, Budapest 1991, s. 36-77.

²⁷ *Tarih*, I, 454, 459, 468.

²⁸ Bu iki konu resmi Osmanlı belgeleriyle de örtüşür. Özellikle Lala Mehmed Paşa'nın padişaha yolladığı telhislerinde dikkat çekici bilgiler mevcuttur ve Osmanlıların siyaseten resmi olarak meseleye nasıl baktıklarını gösterir (*Telhisler*, s. 103-104, 113-114, 121-124).

barışa taraftar olmalarının da gerekçelerini belirtme lüzumu hissetmişlerdir. Barış talebinin ise Habsburglar'dan geldiğini özellikle vurgulamışlardır. Bunun dışında anlaşma şartları içerisinde onları ilgilendiren tek konu haraç meselesi olmuştur. Daha hassas olan ve Osmanlı kamuoyunda farklı algılanabilecek maddelere hiç temas edilmemiş, herhangi bir yorum getirilmemiştir. Bununla ilgili farkına varma ve tartışmalar için daha sonraki tarihçilerin yazdıklarına bakmak gerekecektir. Anlaşma metnini karşı tarafın taslağı halinde veren Kâtib Çelebi,²⁹ daha sonraki tarihçilere bu hususta önemli bir yol açmıştır. Anlaşmanın diplomatik açıdan iki hükümdarın hukukunu eşit hale getirdiği ilk maddesi üzerindeki tartışmalar Osmanlı kaçıları arasında çok sonraları akis bulacak, Osmanlı idaresi altındaki Hıristiyan topluluklar için bir anlam ifade eden Çasar/Kayser unvanı, Batı'da anlamı olan ama Osmanlı nüfuzundaki topluluklarca içi boş bulunan imparator'a tahvil edilecek;³⁰ haraç bahsi de sık sık iki taraf arasında problemlere yol açacaktır. Zitvatorok ile ilgili çağdaş kaynakların ilgisiz tavırları, onların bunu daha önceki anlaşmalara benzemediğinin farkında bulunmadıkları şeklinde yorumlanmamalıdır. Burada ustalıklı bir gözden kaçırma ve önemsizleştirme söz konusudur. Çünkü ne de olsa dönemin tarihçileri ve aydın kesiminin zihin dünyasında hâlâ Osmanlı devasa gücünün görüntüsü sürmektedir³¹ ve bu telafi edilebilir bir durumdur.

²⁹ Anlaşma metni: *Fezleke*, II, 279-281. Metinler hakkında bk.G. Bayerle, "The Compromise at Zsitvatorok", *Archivum Ottomanicum*, VI (1980), s. 5-53 (Burada *Fezleke*'deki metinden bahis yoktur).

³⁰ M. Köhbach, "Çasar veya İmparator: Zitvatorok Antlaşmasından (1606) Sonra Roma Kayserlerinin Osmanlılar Tarafından Telakkubu Hakkında" trc.Y.A. Aydın, *Tarih Dergisi*, XXXVII (2002), 159-169.

³¹ Türlü problemlere rağmen temelde ıslahat layihelerindeki argümanlar dahi bu büyük görüntünün devamı için çareler üretmek amacıyla kaleme alınmıştır (Bunlar için genel olarak bk. M. İpşirli, "İslahat", *DİA*, XIX, 172-174). Bunlarda sistemin tenkidi söz konusudur, ama yeni öneriler getirilememekte, klasik şemalar öne çıkarılmaktadır. Halbuki problemlerle doğrudan karşı karşıya gelen devlet adamları için durum farklıdır ve onlar pratik çareler üretmek belirli çözümlerle klasik görüntüsünü bozmaksızın Osmanlı sistemindeki değişimi sağlamışlardır.